

УДК 821.161.2.09«19/20»(092)НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/39>

Мелешко В. А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПОВІСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО: ТЕМАТИЧНО-ФОРМАЛЬНІ ЗБІГИ

Стаття присвячена розглядові повістей Івана Нечуя-Левицького в порівняльному аспекті, передовсім через призму збігів між творами цього виду. Авторка, проаналізувавши дослідження, присвячені художньому набуткові І. Нечуя-Левицького, переконалася, що його середня проза вже неодноразово була об'єктом наукових різноформатних праць, проте на сьогодні відсутні розвідки, у центрі яких – зіставний підхід до повістей митця слова. Справді, публікації часу давнього – студії Івана Франка, Сергія Єфремова, Ніли Крутікової, критичні виступи новітнього періоду, зокрема Юрія Коваліва, літературознавців «Історії української літератури: у 12 томах», твердить авторка статті, не порушують проблеми збігів/відмінностей між повістями Левицького-прозаїка. Саме такий підхід і визначив актуальність пропонованої студії. У досліджено доведено, що середня проза письменника другої половини XIX століття найобсяжніша кількісно: з-поміж п'ятдесяти зразків його літературної спадщини повістей – десять. У художньому вияві вони так само найбільш виразні.

Науковиця зіставно простежує такі подібності: автобіографічно-реальну основу майже всіх повістей, контрастність у змалюванні персонажів, перегук другорядних тем. Основою Нечуєвих зразків середньої прози, доводить В. Мелешко, стали події, факти, явища життя родини Левицьких та самого автора, а також суспільно-громадські реалії України першої половини XIX століття – саме те, що дає підстави для твердження про відносний автобіографізм багатьох творів.

Говорячи про паралельну контрастність героїв/героїнь повістей, авторка апелює насамперед до найранішого твору «Дві московки». Вона аргументовано твердить, що Нечуй-Левицький художньо довів домінуючий вплив на долю людини соціальних обставин, соціуму загалом. Поетику контрасту як найвиразнішого засобу творення образів Ганни та Марини спостережено на всіх рівнях змалювання образів головних героїнь повісті: на портретному, на рівні розкриття характеру, вдачі, поведінки тощо.

Поетика контрасту, акцентовано у статті, превалює у творенні образів священників (повісті «Причеп», «Старосвітські батюшки і матушки»). У статті проаналізовано збіги на тематичному рівні між повістями Нечуя-Левицького: ідеться про другорядні теми.

Ключові слова: повість, зіставний аспект, автобіографізм, поетика контрасту, другорядні теми.

Постановка проблеми. Нині важливим завданням літературознавства є нові підходи до аналізу творів класичної літератури. «Перепрочитання» повістей Івана Нечуя-Левицького на часі, оскільки уможливить новий погляд на зразки середнього епосу відомого прозаїка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку Ігоря Михайлина, історіографія досліджень життєвого та творчого шляху І. Нечуя-Левицького, «вкрай бідна» [10, с. 136]. Літературознавець/журналістикознавець переконаний: після «появи 1924 року книжки С. Єфремова «Іван Нечуй-Левицький» на довгі роки настало затишшя. Справа зрушила з мертвої точки в 1956 році після виходу в світ чотиритомного видання творів письменника з великою передмовою академіка

О. І. Білецького. Але й після цього в історіографії І. Нечуя-Левицького можна нарахувати всього дві книжечки в жанрі літературного портрета: М. У. Походзіла (1960, 1966) і Р. Г. Іванченка (1980), невеликі за обсягом і зосереджені переважно на головних творах письменника: «Кайдашева сім'я» і «Микола Джеря», які й становлять головне коло читання» [10, с. 136]. Звичайно, І. Михайлин правий, проте й «давні» розвідки не втратили своєї наукової цінності. Згадуємо монографію Ніни Крутікової «Творчість І. С. Нечуя-Левицького» (1961) [9], яка має підзаголовок «Статті та матеріали». Праця званої авторки не «цілісна дослідницька книжка» (Ігор Михайлин), та ще й віддалена в часі, але цікава тим, що в ній оприлюднені нові архівні дані про письменника.

Одним із перших роль І. Нечуя-Левицького-повістяра акцентував Іван Франко: «Поміж новішими писателями українськими, котрі належали до тої школи (хто писав про селян) перше місце займає безперечно д. Нечуй (Левицький) як по красоті і плавності складу, так і по силі і живості картин, вірності рисунку та тій хватаючій за серце теплоті чуття...» [13, с. 63]. У цьому зв'язку Каменяр проаналізував повість «Микола Джеря», згадав також інші словесні полотна такого виду: «Причепи, «Дві московки», тощо, які, за його словами, «читала вся Мала Русь з великою вподобою».

І. Франко окреслив те, чим Нечуй-письменник найбільше прислужився українській літературі: «Іван Левицький <...> творив повісті, призначені зовсім не для мужика або не виключно для мужика, а для “всесословної” української нації, для українських інтелігентів, таких, яких бачив, може очима свого Духа в будущині, в яких народження вірив, вірячи в живучість і суцільність своєї нації» [14, с. 371].

Згодом історик літератури Сергій Єфремов у розлогіму нарисі про класика української літератури підтвердив сказане Франком: «Квітка, Куліш, Марко Вовчок – і Левицький. Він безпосередньо йде за тими трьома кращими нашими повістярами і знаменує собою дальший ступінь в обробці нашої повісті. Як рівняти його до попередників, він розсунув рямці розповідної форми в українському письменстві новими темами й свіжою їх обробкою, він дав низку яскравих типів з добре відомого йому життя народу» [4, с. 466].

Це твердження оновив на початку ХХІ століття Юрій Ковалів, зазначивши, що найпомітнішою постаттю з-поміж прозаїків другої половини позаминулого віку був І. Нечуй-Левицький, «у повістях якого йшлося про повне відродження сповненої людини» [6, с. 12].

Узагальнили думки попередніх науковців автори найновішої «Історії української літератури»: вони вважають, що проза 80–90-х років ХІХ ст. прикметна тим, що з-поміж різноманітності жанрів важливу роль відіграє повість – «із доволі глибоким філософським підтекстом, аналізом економічних, соціально-політичних, міжсоціальних та міжособистісних умов існування людини, із зануренням у її психіку, з новим, незаниманим доти типажом, представленим надзвичайно різноманітно» [5, с. 277].

Синтетичне дослідження повістей І. Нечуя-Левицького відсутнє і дотепер; маємо лише публікації, де проаналізовано окремі зразки цього літературного виду. Найчастіше – то статті різних років або дисертації, у яких представлено той чи той аспект середньої прози митця.

Постановка завдання. Мета статті – літературознавчо інтерпретувати за допомогою сучасного наукового інструментарію повісті І. Нечуя-

Левицького в зіставному аспекті, акцентувавши між ними збіги на різних рівнях.

Виклад основного матеріалу. Повість домінує у спадщині І. Нечуя-Левицького й кількісно, оскільки з-поміж понад 50 написаних ним творів цей літературний вид відсотково найчисленніший: «Дві московки» (1868), «Причепи» (1869), «Микола Джеря» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), «Бурлачка» (1880), «Старосвітські батюшки і матушки» (1884), «Пропаші» (1888), «Поміж порогами» (1893), «Не той став» (1896).

Іван Семенович в автобіографії зазначав: «Писати повісті я почав ще як був на службі в Полтаві. “Основа” та “Кобзар” Шевченків навели мене на думку, що мені писати треба по-українській» [29, т. 10, с. 18]. Інше свідчення Левицького про повісті знаходимо в його листі від 13 жовтня 1879 року: «Перші мої повісті: “Дві московки”, “Рибалка Панас Круть” і “Причепи” печатались в львівському журналі “Правда” “починаючи з 1868 року. Потім я видав їх в Львові особною книжкою під заголовком “Повісті Івана Нечуя”, часть I (1872 г.)» [11, т. 10, с. 275].

Між повістями Івана Нечуя-Левицького спостерегли низку збігів, що важливо у зв'язку з метою нашої статті. Виокремлюємо передовсім такі подібності: автобіографічно-реальна основа майже всіх творів, контрастність персонажів, перегук другорядних тем.

Основою Нечуєвих повістей, переконані ми, стали події, факти, явища життя родини та самого автора, а також суспільно-громадські реалії України першої половини ХІХ століття – саме те, що дає підстави для твердження про відносний автобіографізм багатьох творів. Ми не звертаємося до біографії письменника загалом, а виокремлюємо лише ті її моменти, які відбиті в хронотопічних, фавульних, й образних структурах його прози.

Топос повістей безпосередньо пов'язаний із «географією» самого письменника. В автобіографічних матеріалах Івана Левицького натрапляємо на назви сіл, містечок, рік та ін., які знаходимо і в художніх словесних полотнах: Стеблів (до рідного містечка Іван Семенович навідувався до 1905 року; більше не приїздив, бо всі родичі відійшли за межу), «недалеко од Дніпра», Рось, Корсун, Семигори, Богуслав, Чигиринський повіт. Наприклад: «Восени мене одвезли в Семигори, і я вчився там зиму й літо <...>» [11, т. 10, с. 9]. У «Двох московках» події відбуваються в селі Момоти, у творі «Микола Джеря» – переважно в селі Вербівка; у «Кайдашевій сім'ї» – Семигорах, Біївцях, у «Старосвітських батюшках та матушках» – у Вільшаниці, «недалеко од Росі», Хохітві («Хохітві була невелике село коло самого Богуслава, розкидане по правому високому березі Росі») Автор дуже часто згадує рідний йому Богуслав. Найбільш «богуславським» твором можна

вважати «Старосвітські батюшки та матушки», де мальовничі красиви Надросся подані в усьому багатстві барв і відтінків. «На південь за пологами левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболюзу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі. По горах та западинах мріли ліси, поміж, лісами ніби потонули то там, то там села, блищали хрести на білих банях церков, мріли на пригарках білі хати. Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі» [11, т. 4, с. 38–39]. Топос повісті-хроніки – це переважно місця, які Іван Семенович свого часу не раз сховався пішки.

Автобіографічною є так само «географія» повісті «Микола Джеря»: «художня» Вербівка – це село Трушки на Білоцерківщині, де автор часто літував у сестри. Вербівка (Трушки) розкинулася на березі Раставиці, притоки Росі (усе улюблені річки Івана Семеновича, широко описані в багатьох творах), за 17 кілометрів від Білої Церкви.

Підсумовуємо автобіографічний, «місценароджений» топос творів Нечуя-Левицького словами 1) його землячки Тамари Яковенко, яка зазначає, що до полотен «митця, у яких виразно прослідковується образ рідного краю, відносимо <...> “Дві московки”, <...> “Кайдашева сім’я”, “Бурлачка”, “Микола Джеря”, “Старосвітські батюшки та матушки”» [15, с. 194]; 2) висновком, запропонованим сучасними біографами прозаїка: «Рідному Стеблеву <...> Іван Семенович присвятить багато натхненних теплих слів на сторінках своїх повістей та оповідань, нарисів і статей, в автобіографічних матеріалах та спогадах» [7, с. 38]; 3) дещо пафосною оцінкою, поданою авторами статті про митця-прозаїка в підручнику для студентів ЗВО: «Описуючи згодом у своїх творах місця, де замолоду жив, побував (Стеблів, Корсунь, Богуслав, Канів, Біла Церква, Трушки, Хохітва, Біївці, Семигори та ін.), письменник закохано й патріотично визначав “Чудовий, пишний край”»; 4) твердженнями Тетяни Гаврилової про те, що «більшість ужитих автором географічних назв є реалонімами», тобто назвами реальних географічних одиниць [3, с. 500].

Звичайно, у повістях нашого автора можна спостерегти вихід за межі топосу рідної Звенигородщини/Київщини: він пише про різні куточки України, «мандрує» до Бессарабії, Польщі. І все ж такий «географічний» аспект прози Івана Семеновича – теж автобіографічний, адже він учитувався у Каліші (1866–1873, сучасна Польща), Кишиневі (1873–1885). Його Микола Джеря через Канівщину, Херсонщину доходить до Бессарабії, бачить зовсім інші поселення, гори, круті балки, виноградники.

Цікаво, що в кількох творах автор Нечуй-Левицький згадує/розмірковує про Тараса Шев-

ченка, його батьківщину, поезію. Це теж автобіографічний аспект, адже батько митця мав велику бібліотеку, де, окрім багатьох українознавчих та україноцентричних книжок, був й альманах «Ластівка», у якому видавець Євген Гребінка помістив Шевченкову «Причинну». Цю ранню баладу великого Поета мав Іван «затямив од слова до слова» (Сергій Єфремов). Т. Шевченко – земляк Левицьких, тож майбутній прозаїк знав чимало місцевих традицій, розповідей, згадок, легенд про Кобзаря. У автобіографії Іван Семенович дещо з цього занотував: «Ще як я був малим хлопцем, я чув про Шевченка; тоді в нас по селах скрізь говорили про його, бо Керелівка, де родився Шевченко, всього за двадцять верстов од Стеблева. Я чув, як він пробував у Корсуні у свого родича Варфоломея Шевченка, за вісім верстов од Стеблева. Слава його тоді ходила скрізь по селах» [11, т. 10, с. 17]. У листі до О. Кониського від 1 травня 1876 р. митець писав: «В Кирилівці у однієї польки на економії вчилася моя сестра. Я часто їздив у Кирилівку до сестри і знав, що там родився Шевченко» [11, т. 10, с. 267].

У повісті «Бурлачка» власні знання та враження автор оповів художньо: «Звенигородський повіт – пишний куточок України, край садів, батьківщина Шевченка! Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в розкішні сади... З таких пишних садів вилинув, як соловей з гаю, Шевченків геній, і його пісня така ж поетична, така пахуча, як ті сади весняною добою»; «Про Тараса Шевченка тоді ходила чутка скрізь по сусідніх селах та містечках кругом його рідного села Керелівка» «Село Керелівка, де бідувал Тарас Шевченко <...>». Головний персонаж повісті «Не той став» Роман придбав Шевченкову «Катерину». «Вже він прочитав її тричі, але й тепер четвертий раз він читав її неначе вперше. І ніколи ще Катерина не припадала йому так до вподоби. Кохання молодої Катерини розбуджувало в йому думи, нагадувало йому про Соломію і дуже тривожило серце» [11, т. 6, с. 73].

Уважно простудіювавши твори І. Нечуя-Левицького, й автобіографічні, і художні, дійшли висновку: 1) автор багато уваги приділив образам священиків; 2) батько прозаїка – сільський піп почасти став прототипом персонажів його повістей. «Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим» [11, т. 10, с. 6–18] рясніє спогадами про тата-духівника Семена, які перегукуються з окремими сторінками повістей сина Івана Нечуя. Підтвердимо прикладами: у «Життєписі...» читаємо: «Батько мій любив рідний край, все було нам говорити, що на Україну дуже насіли польські пани та жида, що московщина заїдає наш язик і національність, все розказував нам українську історію <...>» [11, т. 10, с. 7], а у творі «Причепа» в уста свого персонажа митець уклав поді-

бні думки: «І справді, чудна та Польща, – промовив о. Мойсей, – сама лежить зв’язана, скручена, ледве дише, а ще таки простягає руки, щоб щось наше загарбати собі» [11, т. 1, с. 59]; 3) автобіографічними є й окремі деталі/аспекти творів. Наприклад, слова матінки Марії Василівни з «Причепи»: «Наш рід споконвіку увесь духовний» [11, т. 1, с. 17]; інформація про те, що всі «сини небіжчика отця Петра» також належали до духовенства: «два священники, один дякон і один дяк» [11, т. 4, с. 39] («Старосвітські батюшки та матушки»).

Отже, автобіографічна основа повістей І. Нечуя-Левицького означена топосом, згадками-роздумами про земляка – великого поета Тараса Шевченка; найголовніше – національно-народний світогляд автора, виформований під впливом 1) батька, 2) спостереженням за життям краян, особливо селян та священників, 3) рідної природи Надросся.

Говоримо про паралельну контрастність героїв/героїнь повістей. У найранішому творі «Дві московки» саме на контрастності 1) побудовано весь сюжет; 2) художньо доведено домінуючий вплив на долю людини соціальних обставин, соціуму загалом. Поетику контрасту як найвиразнішого засобу творення образів Ганни (Ганна Василівна Тихоненко) та Марини (ні прізвища, ні по батькові в повісті не названо) («Дві московки», т. 1) спостерігаємо на всіх рівнях змалювання образів головних героїнь повісті:

1) на портретному:

ГАННА	МАРИНА
була невеличка з себе, з невеличким лицем, але повновида й кругловида. Підборідочок у неї був невеличкий, кругленький, як волосський горішок. Темно-русі брови лежали низько, над самими очима. Сині невеличкі очі світилися тихо-тихо, як підіймала вона віка. Гарна була Ганна, як було оце сяде, та задумався, та спустить свої довгі, густі вій на повні щоки.	була чорнява, аж трохи смуглява: її дражнили циганкою, як була вона малою. Товсті чорні коси тричі обплітали її голову. Лице в неї було довгеньке, внизу гостре і видавалось вперед, а надто той тоненький ніс та повні, не дуже тонкі губи, що червоніли, як добре червоне намисто. На височенькому рівному чолі, високо над ясними чорними блискучими очима вигнулись, як дві веселки, дві тонкі чорні, аж неначе сині, брови. Як терночок, чорні швидкі очі плавали по білих, неначе підсинених білках. А на смуглявих щоках грав рум'янець, немов тая весняна роза, а червоні губи цвіли червоним цвітом півонії...
При місяці світилося її біле лице, як біла квітка	Марина навіть при місяці цвіла, як півонія

На виду стала Ганна повніша, з себе показніша: ще краща була вона молодичею, ніж дівкою	Ввечері прийде, було, її москаль з роботи, радий та веселий, а Марині при йому світ немилий! Засумує, задумався і ходить по хаті, мов нежива
«Зглянься на себе, – промовила Марина... – Лице твоє змарніло, очі позападали, бліда ти як смерть. Де ж поділася твоя краса? Тінь твоя тільки сидить тут на дніщі!...» Небагато й років минуло, а Ганна вже й постарілась, бо в розкоші цвіте чоловік, як квітка, а в нужді в'яне та сохне.	Глянула Марина на себе в дзеркало... В дзеркалі чорніли блискучі очі, чорні брови, а голова цвіла квітками. Перша маківка на горі не була така гарна, як Марина в квітках та стрічках. Повернувшись Марина боком, майнула чорна коса з стрічками й розсипалась по плечах і по грудях.

2) на рівні розкриття характеру, вдачі, поведінки:

ГАННА	МАРИНА
все спускала очі вниз, все неначе щось думала. була тиха та смутна. Сяде, було, між дівчатами, спустить очі та й задумався. Стара Хомиха: «Гарна та привітна дівчина! І добридень мені оддала, і намітку на мені поправила, і розговорилася зо мною любо, і дивилася мені в вічі привітно. Господи, яка гарна та моторна дівчина».	була смілива й проворна. Без неї не обходилась на селі ніяка гулянка. Ще змалку вона виводила танець на веснянках... Настане літо, заведеться вулиця Марина перша, було, подає голос, перша заспіває пісню, та голосно-голосно, на все село, збере, було, зараз кругом себе дівчат, а надто хлопців. Проворна була Марина. Не її, а вона хлопців, було, зачіпає. Тим-то й боялись її сватати, тим-то недобра чутка про неї пішла поміж говорухами, цокотухами.
[вийшла заміж за любого, за взаємним коханням]	[вийшла заміж «на злість»]: «Піду заміж, хто трапиться! На злість моїм лихим ворогам, на злість ткачеві піду заміж!» «Піду заміж на злість ворогам і парубкам! Піду за того, хто перший трапиться. Доки ж з мене будуть глузувати лихі люди! Хіба ж я не дівка, та ще й не хороша?...»
[щаслива у шлюбі]: То не зозуля прилинула в Хомишин садочок, то Ганна перескочила через перелаз в свій огорог. Перейшла вона город і садок, вся убрана, й швидка, й весела, неначе хто переніс через оселю пучок червоної калини.	[нешаслива у шлюбі]: Жила Марина з чоловіком місяць, жила й другий, і вбачає вона, що пішла заміж не на злість своїм ворогам... а на своє безталання! Як накрила голову очіпком, тоді побачила, що й справді важко нелюба любити!

– Марино! навіжена молодице! – пручалася Ганна. – Сьогодні свята п'ятниця! Геть собі з танцями: не до танців теперички мені!	А Марина б'є тропака, та ще й приспівує:
– Нащо мені краса тая, коли нема мого Василя. Задля кого ж цвістиме вона? – Я тоді тільки щаслива, як піду до церкви та помолюся богу за свого Василя...	– А я й богові молюся, і на хлопців дивлюся! Мені шкода моєї молодої краси, моєї коси. ... Нехай люблять мене хлопці... Я молода, хочу всмак нажитись в світі, хочу бути щаслива і весела.
[до кінця свого життя мешкала в рідному селі]: Зосталася Ганна в хаті, не пішла в старці.	[пішла на заробітки до Києва]: «Піду, – каже Марина, – втечу од лиха! Не з біса й я хитра! Не дамся я тому лиху...»
Несуть Ганну в домовині з старих дощок, у чужій сорочці, що принесли добрі сусіди, в хустці, що вийняла Марина з своєї скрині. За домовиною Марина плаче та побивається йдучи, мов рідну матір ховає.	Скинули Марину на візок, і ніхто не знає, де її могила; ні одна сльоза не покропила її. Пройшла чутка в Момоти, що Марина вмерла. Перехрестились й прочитали за покій душі «Отченаш» навіть вороги Маринині. «Не втекла, – кажуть, – таки од свого лиха, і не загуляла, й не заспівала, й не затанцювала його навіть в Києві».

Ніна Крутікова, твердить, що саме контрастний показ головних героїнь визначив провідний жанровий дискурс твору – соціально-побутовий: «Центральні постаті твору молодого письменника – Ганна і Марина – це контрастні індивідуальності, натури різного темпераменту, різного підходу до життя. Та обох їх спіткає важка доля: розлука з коханим, злидні, смерть [курсив наш]. Ні тиха, внутрішня стійкість задумливої Ганни, ні буйний протест палкої Марини не можуть подолати тяжкого лиха – миколаївської солдатчини та селянського безземелля. Саме соціальні причини зумовлюють їх трагічну загибель» [9, с. 2].

Оригінально представлена контрастність у повісті «Не той став»: автор передає портретну різницю між Соломією та Романом, акцентує відмінність характерів подружжя. Зовнішньо чоловік «високий <...> білявий з ясними очима», дружина – чорнява «та проворна». Роман, за словами автора, «тихий та слухняний», «неговорючий і дуже несміливий: ніколи він не зачіпав ні однієї дівчини ні словами, ні жартами»; а Соломія – «була така проворна та смілива, що нікого не минала своїм язиком», «така весела та співуча, як і попереду, все жартувала та пустувала, але й до діла бралася».

Роман різко переінакшується після одруження. Хоча письменник ще раніше «готував» читача до таких змін: у дитинстві вчився в школі, усе ходив і ходив до церкви, співає й читає на криласі, не їсть скоромного в піст, «тихий, як голуб». Згодом пієтет перед церквою в Романа зростає: вивчив церковний устав, як дяк. «Ніколи він не пропускав ні одної служби божої, ні утрени. <...> запустив собі бороду й довге волосся на голові, ще й проділив на голові проділь, неначе монастирський послушник. <...> На щоках з обох боків поросли бурці <...>. Роман спостився, змарнів, зблід, спав з тіла. Очі стали здорові і витрішкуваті; рум'яні уста пожовкли» [11, т. 6, с. 77].

Чоловік у неділю або в свята по обіді йшов у невеличку кімнату, сідав коло стола, розгортав яку-небудь церковну книгу та читав її голосно кілька годин поспіль. Роман, розсердившись на дружину, міг не говорити три дні, а то й тиждень. Соломія, пише автор, «весела й говорюча, хоч було й розсердиться чого на Романа, але через одну-другу хвилину не втерпить, щоб не заговорити. В неї гнів був гнівом, а розмова була розмовою сама по собі, і одно не перебаранчало другому» [11, т. 6, с. 79]. Закінчується твір трагічно: гине кохання, помирає Соломія.

Поетика контрасту превалює в розкритті образів священників Хведора й Мойсея (повість «Причепа»). Веселому, говіркому та огрядному отцеві Хведорові Чепурновському за своїми зовнішніми й внутрішніми якостями протиставлений сумний та маломовний отець Мойсей. Ось окремі характеристики персонажів «Причепи»: «О. Мойсей був високий, сухорлявий. <...> На сухому, пожовклому, довгому виду щоки глибоко позападали і помурхли <...>. Тоді як о. Хведор жартував, сміявся навіть з рідного батька, з своєї жінки, його приятель все було сумує та жаліється на слуг, на жінку, на парафіян, на господарство» [11, т. 1, с. 127]. Протилежність цих сільських батюшок автор відтворює навіть на рівні нюансу «О. Мойсей притуливсь, ніби зщулившись, в однім кутку канапи, а о. Хведор розлігся в другому, закинувши голову на спинку канапи» [11, т. 1, с. 127].

У творі «Старосвітські батюшки і матушки», як і в повісті «Причепа» та ін., засобом творення характерів є поетика контрасту: Моссаковський –представник справді «старосвітського» сільського попівства, Балабуха – репрезентант освіченого духовенства. Це, на думку Анни Амбіцької, своєрідні «альтернативні пари, що живуть у межовий період бездержавності та антиморалі» [1]. Так само протилежно окреслені

й паніматки: Онися Моссаковська – прагматична, перейнята постійними господарськими справами, Олеся Балабуха – романтична, безтурботна, дещо екзальтована.

Таким чином, контрастність, передовсім на прикладі персонажів – один із найбільш зримих збігів між багатьма повістями І. Нечуя-Левицького.

Ми розуміємо, що кожний твір (чи майже кожний), окрім головної теми, має низку другорядних, що сукупно становить його тематику. Між повістями Нечуя-Левицького спостерегли збіги на тематичному рівні.

У повісті «Бурлачка» «провідною є тема долі жінки-покритки» [5, с. 311]. Окрім неї, автор показує пролетаризацію села та відхід її умови життя вчорашніх хліборобів на містечкових підприємствах. Головна героїня «Бурлачки» – Василина Паляник вимушено потрапляє на суконну фабрику «на другім кінці Стеблева, над Россю» [11, т. 3]. Ми звернули увагу, що в найранішій повісті «Дві московки» автор, хай і кількома реченнями, згадує про осінньо-зимові підробітки подружжя Василя та Ганни в сахарні, яка була недалеко од села: «Цілий день було вони працюють в сахарні, а після вечірньої зміни йдуть додому» [11, т. 1, с. 41].

У повісті «Микола Джеря» така тема (процес розорення селянства, формування робітництва) – домінантна. Її уособленням стає головний персонаж твору. Пригадаймо: кріпаки, утікаючи від свавілля пана Бжозовського, йдуть на сахарні (цукровий завод, цукроварня): «Вербівці стали на роботу в сахарні. Ця робота була для їх легша од роботи на полі, але зате нудніша. На полі, на чистому повітрі було якось веселіше й охотніше робить, ніж коло машини, між стінами, на помості, слизькому й липкому од розлитого смердючого малясу» [11, т. 3].

Роль додаткової теми виконує зображення долі дружини кріпака-втікача. Автор художньо доводить, що Нимидора – вродлива, роботяща, чесна; через усе життя проносить кохання до свого чоловіка Миколи. Від самого народження майбутня дружина Джері зазнавала несправедливості та утисків: «<...> дівчину звали Нимидорою. Піп був сердитий на її неслухняного батька й надавав його дітям таких іменнів, що всі люди на селі ніяк не могли убити їх собі в голову, а баба-повитуха ніколи не могла донести в своїй голові того ймення додому і губила його на поповому порозі. Тій дівчині піп дав ймення Минодора, а люди на селі звали її Нимидорою» [11, т. 3]. Тож, її ім'я – своєрідна форма приниження людини навіть церковниками.

Саме в образі Нимидори прозаїк утілює драму жінки: сирота Нимидора вийшла заміж за коханого, відчула себе щасливою, захищеною, господинею, але через тяжкі соціальні обставини втратила своє щастя. Нечуй-Левицький уміло передає розпач Джериної дружини: спочатку жінка «тужила й голосила голосно, як тужать по мертвому, і аж побивалась на лаві» [11, т. 3, с. 463], а далі «тільки голосила без сліз: в неї сліз не стало» [11, т. 3, с. 465], «голова ніби горіла вогнем» [11, т. 3, с. 467]. Нимидора, не дочекалася чоловіка; вона «вмерла безталанною, як і родилась безталанною».

Трагедію жінки Нечуй-Левицький показує і в повісті «Не той став». Головна героїня Соломія поступово втрачає своє щастя. Вона бачить, що чоловік Роман розлюбив її, проміняв світлі почуття на дивакувате захоплення. «Він сам гасить моє серце. А як мені хочеться любити! Як мені жаль мого гарячого кохання!» [11, т. 6] – вигукує героїня Нечуєвого твору.

До другорядних тем зараховуємо і показ дівочої/жіночої краси. Така підтема розкрита передовсім у повісті «Бурлачка», де «краса наділена природністю і набуває характеру естетичного ідеалу в письменника. Врода стає фокусом цінності героїні, на ній замикаються погляди всіх людей, які так чи так зустрічаються з Василиною. Привабливість героїні в повісті стає рефреном: її портрет автор описує на початку твору, вона візуалізується через погляди селян у Журавці, бурлаків у Стеблеві, пана Ястшембського та його друзів-панів, Марії, Михалчевського і його матері.

Таким чином, через погляди інших І. Нечуй-Левицький конструює зримий образ Василини. Це є підставою, щоб трактувати красу об'єктивно, як таку, що набуває предметного виміру, адже Василина всім персонажам, незалежно від віку і соціального стану видається вродливою.

Про красу як естетичну категорію можемо говорити і на прикладі Мелашки із «Кайдашевої сім'ї». Дівчина була «невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки, червоніли, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк» [11, т. 3]. Своєю вродою вона приваблює парубка – молодшого Кайдашенка, викликає в його душі та серці світлі почуття, надії, прагнення.

Ми зазначали: у повісті «Бурлачка» автор уперше в українському письменстві розкрив тему

пролетаризації селянства передовсім на прикладі жінок (окрім головної героїні, значне місце у творі відведено образів Марії Янівні). Новим у цьому словесному полотні стало звернення до теми «класичного» робітництва. Така змістова сторінка «Бурлачки» представлена через образ Івана Михальчевського. Саме він рятує Василю від бруду, терпляче допомагає знову повірити в любов, у справжні почуття. Це працьовитий юнак-столяр, тверезий і письменний, який любив читати, прочитав Шевченкового «Кобзаря», зумів побачити у п'яній бурлачці скривджену людину, повернути їй загублену честь та втрачену гідність.

Багатогранність тематики повісті про Кайдашів беззаперечна. У «Кайдашевій сім'ї» центральною темою вважаємо розкриття життя/побуту і психології селянства в пореформену добу. Справді, події твору відбуваються в час, коли в правовому вияві селяни стали вільними: їх не гонять на панщину; одружуються Кайдашенки, не питаючи згоди поміщика, як, скажімо, це мусить робити персонаж іншого Нечуєвого твору тощо. Хоча новий час уніс зміни в традиційно-звичаєве буття родини, тому, за словами автора, він також відтворив «темні плями народного життя», головна з яких, плям, – хатня війна. Про це аналітично сказала літературознавка Ніна Крутікова: «Селянське малоземелля, вічні нестатки, духовна темрява породжують в родині Кайдашів взаємну заздрість, плітки, ворожнечу» [8, с. 21]. Кайдаші перетворюються на сім'ю-ворожнечу, сім'ю-вулкан. Таким чином, домінантна тема у творі Левицького «обростає» підтемами, що розширює її змістовий спектр.

Якщо в «Миколі Джері» і головна, і другорядні теми сконцентровані навколо одного персонажа, то в «Кайдашевій сім'ї» – довкруг цілої родини. І старше покоління – Омелько та Маруся Кайдаші, і молодше – Карпо – Мотря, Лаврін – Мелашка уражені приватновласницькою «хворобою», родинні сварки поступово знищують усе людяне, що в них було.

Володимир Радзикович, літературознавець-емігрант, в обсяжній праці «Письменство» констатував: «Життя українських міщанських та давніх священничих родин і той розклад, що його вносять у спокійний побут тих родин чужі вдачею, темпераментом й уподобаннями відмінні елементи, послужили Левицькому темою повісті “Причепи”» [12]. Як бачимо, дослідник говорить про тему денаціоналізації українства у творі І. Нечуя-Левицького. Чи не вперше такий тематичний пласт, за нашим спостереженням, прозаїк Левиць-

кий підняв у повісті «Дві московки», показавши «винародовлення» українця – Ганниного сина Івася. Хлопця як солдатську дитину відправляють до школи кантоністів, а вже через рік «син засоромився своєї матері-мужички» [11, т. 1], коли та прийшла його провідати. Згодом забув (чи зрікся?) рідної мови, став говорити «по-московській». Івась – це результат колоніального гніту та анти-українського виховання в навчальних закладах. Мати Ганна помічає, що син після школи кантоністів «...став не такий, який був колись. То не був її дорогий Івась!» [11, т. 1, с. 69].

Отже, автор мовить про моральне каліцтво дітей у школах, які стали знаряддям русифікаторства. Схожу ситуацію денаціоналізації Нечуй-Левицький відтворив у повісті «Причепи»: «Якимко, колись коханий син свого батька, своєї матері, втіха своєї родини, цурався свого роду, свого плем'я, тікав од матері, соромився мови свого народу, не любив батька. От до чого doprowadила його наука без народності!» [11, т. 1].

Про відсутність національного виховання й освіти, позірність культурного статусу, неусвідомлені внутрішні комплекси у багатьох сприяють виникненню безпідставних фанаберій ідеться і в повісті «Без пуття», яка, до речі, дещо особібно «стоїть» у набутку І. Нечуя-Левицького. Вона опублікована 1900 р. в журналі «Літературно-науковий вістник» із підзаголовком «Оповідання по-декадентському».

До тем, які в тому чи тому творі І. Нечуя-Левицького виконували роль другорядних, зараховуємо солдатчину. Зокрема, у дебютній «полтавській» (написана в роки праці в Полтаві) повісті «Дві московки» на тлі головної теми автор розкриває драматичні події солдатчини, яку порушували його попередники – Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Марко Вовчок та інші. Василь, старої Варки Хомихи син, п'ять років пробув у москалях. Прийшовши у свої рідні Момоти, оповідає матері про лиху солдатську службу: «Було, мамо, всього, а більш того, що було недобре. Сумно та чудно було мені, як везли мене до прийому, як голили лоб... Оддали нас в науку дядькові – старому москалеві. Що за страшний був той дядько! Оце, було, поставить нас у ряд. Стоїмо неначе й так, як він, було, каже. Ні та й ні! Піде, було, поза спинами та й давай тебе місити кулаками по спині! Зайде спереду – не так лице держиш! Трісь тебе по щоці, аж голова перекрутиться! А він, червоний та злющий, кричить: “Не поворачивай рожи! прямо держи!” Та по другій щоці. Б'є по щоці, а ти держи голову, неначе він тебе гостинцями годує.

Утомишся, було, перемучишся, прийдеш у казарми, а там дадуть тобі кулешу, як води, а в воді – крупа крупу доганяє...» [11, т. 1].

Контрастом до москальської служби подано радість від перебування у рідному краї, зустрічі зі своїми людьми. Навіть хати, сади – «все було йому неначе рідне, все осміхалось до його, говорило до його» [11, т. 1]. Протягом двох років життя вдома «білетний солдат» Василь й одружився, і сина Івася мав, і господарство материне доглянув: поставив нові тесові ворота, довкруг двору високу, «хазяйську» огорожу, новісіньку білесеньку хатку збудував, повітку та комору. Василь змінився: на ньому зовсім сліду московського не лишилося. У розмові про господарство чоловік зізнається дружині Ганні, що мріє про власну землю та волів. Однак їхню розмову перервав осавула, сповістивши, що Василь завтра має податися в Київ у похід. Ганна провела чоловіка, після цього в її життя ввійшло безталання та бідність.

Солдатчина – не лише соціальне лихо, що призводить до економічного краху селянської родини, а й ефективний чинник деморалізації і денаціоналізації народу – такий висновок «напрошується» після прочитання повісті. Василь Хоменко пропав безвісти, забраний у москалі. Ганна – його дружина – страждає, у неї відбирають єдиного сина Івася і віддають до військової школи, де він забуває свою мову, зневажає рідну матір.

Страх солдатчини штовхає героя повісті «Микола Джеря» на втечу. Пан Бжозовський як покарання хоче віддати Миколу в рекрути. Чоловік покинув дружину, матір, дочку й помандрував. Працював спершу на сахарнях, потім дійшов до Чорного моря і там став рибалкою. Тож, як акцентує Нечуй-Левицький, бути відданим у солдати для селянина – найстрашніше лихо; краще повіритися по світах, ніж потрапити до царського війська.

Висновки. Іван Семенович Нечуй-Левицький – письменник другої половини XIX – початку XX століття залишив чималу мистецьку спадщину, у якій домінує повість. У зразках середньої прози автор охоплює життя майже всіх прошарків суспільства, таким чином розширюючи тематичні межі національного епосу. Детальне вивчення долі І. Нечуя-Левицького та його творчості дає підстави стверджувати: більшість творів митця мають автобіографічне начало. Тож, важлива риса повістей І. Нечуя-Левицького – органічне переплетення автобіографічних епізодів з вигадкою, епізодів, реально взятих із життя, з абсолютною творчою фантазією, етнографічні деталі та історична достовірність поєднуються з белетристикою. Доходимо висновку, що тяжіння до автобіографізму як засобу художнього самоозначення помітне в багатьох творах, найповніше – у повістях. Художня інтерпретація І. Нечуєм-Левицьким духовенства зумовлена особистим досвідом письменника, його спостереженнями і висновками, базована на реалістичних принципах зображення. До повістей митця, у яких виразно відчутний образ рідного краю, зараховуємо такі: «Дві московки», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка», «Микола Джеря», «Старосвітські батюшки та матушки».

Майже в усіх повістях прозаїка-класика характеротворчим засобом є поетика контрасту: Ганна – Марина («Дві московки»), Хведір – Мойсей («Причепка»), Соломія – Роман («Не той став»), Моссаковський – Балбуха, Онися – Олеса («Старосвітські батюшки та матушки») тощо. Зокрема, Моссаковський – типовий представник простого сільського попівства, Балабуха – представник освіченого духовенства; Онися Моссаковська – прагматична, перейнята господарськими клопотами, Олеса Балабуха – романтична й безтурботна.

Список літератури:

1. Амбіцька А. С. Повісті й романи І. С. Нечуя-Левицького: архетипний аналіз : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2011. 18 с.
2. Власенко В. О. Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького / ред. О. М. Хмелівська ; обкл. худож. М. Ф. Остапко. Київ : Рад. шк., 1969. 182 с.
3. Гаврилова Т. Топонімія творів І. Нечуя-Левицького. Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість. Черкаси, 2008. С. 499-504.
4. Єфремов С. Іван Левицький-Нечуй. Єфремов С. Вибране : Ст. Наук. розвідки. Моногр. / Упоряд. передм. та прим. Е. Соловей. Київ, 2002. С. 396-494.
5. Історія української літератури : у 12 т. / Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Т. 7, кн. 1 : література 80–90-х років XIX ст. / наук. ред. Лариса Мороз / загальна редакція видання В. Дончика. Київ : Наукова думка, 2020. 532 с.
6. Ковалів Ю. Українська література в історичному інтер'єрі. *Українська мова та література*. 2003. Ч. 45(349). С. 3-18.

7. Коляда І., Ткаченко В., Терещенко О. «Вічний бурлака нашої літератури». Іван Нечуй-Левицький. Життєпис. Національно-культурний вимір : монографія : до 180-річчя з дня народж. та до 100-річчя відходу у Вічність / голов. ред. А. А. Клімов. Харків : Ранок, 2019. 448 с.
8. Крутікова Н. Іван Нечуй-Левицький. Нечуй-Левицький І. Твори: в 2 т. Київ, 1985. Т. 1. С. 5-30.
9. Крутікова Н. Творчість І. С. Нечуя-Левицького (статті та матеріали). Київ : Вид. АН УРСР, 1961. 248 с.
10. Михайлин І. Публіцистика пізнього І. Нечуя-Левицького в журналі «Дніпрові хвилі». Журналістика. Філологія. Медіаосвіта : зб. наук. праць. Полтава, 2014. С. 136-141.
11. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10-и томах. Київ : Наукова думка, 1968. Тт. 1-10.
12. Радзикович В. Письменство. Історія української культури / І. Крип'якевич, В. Радзикович, М. Голубець [та ін.]; під заг. ред. І. Крип'якевича. Львів : Вид. Івана Тиктора, 1937. [8], 718 с. : іл. (Історична бібліотека).
13. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Київ, 1980. Т. 26. С. 5-16.
14. Франко І. Ювілей Левицького (Нечуя). Франко І. Збір. творів: у 50 т. Київ, 1982. Т. 35. С. 370-376.
15. Яковенко Т. Вивчення сторінок життя і творчості І. Нечуя-Левицького в краєзнавчому аспекті. Літературознавчі студії : збірник наукових праць. Київ, 2019. Випуск 57. С. 194-203.

Meleshko V. A. NOVELS BY IVAN NECHUI-LEVYTSKYI: THEMATIC AND FORMAL COINCIDENCES

The article is devoted to the analysis of Ivan Nechui-Levytskyi's novels in a comparative aspect, primarily through the prism of coincidences between works of this type. The researcher, having analyzed the studies related to the artistic heritage of Ivan Nechui-Levytskyi, has become convinced that the writer's middle prose has repeatedly been the subject of scientific works of various formats, but today there are no studies centered on a comparative approach to the novels of the writer. Indeed, the publications of the old days – studies by Ivan Franko, Serhii Yefremov, Nila Krutikova, critical statements of the recent period, especially by Yurii Kovaliv, literary critics of "The History of Ukrainian Literature: in 12 volumes", as the researcher in the article argues, do not raise the problem of coincidences / differences between Levytskyi's novels. It is this approach that has determined the relevance of the proposed study. The paper proves that the middle prose of the writer of the second half of the nineteenth century is the most quantitatively extensive: out of fifty samples of his literary heritage, ten are novels. In terms of artistic expression, they are also the most expressive.

The scholar comparatively traces the following similarities: the autobiographical and realistic basis of almost all the stories, the contrast in the portrayal of characters, and the echo of secondary themes. According to Vira Meleshko, the basis of Nechui-Levytskyi's examples of middle prose were events, facts, and phenomena of the life of the Levytskyi family and the author himself, as well as the social and public realities of Ukraine in the first half of the nineteenth century, which gives grounds for the statement about the relative autobiographical nature of many of his works.

Speaking about the parallel contrast of the heroes / heroines of the stories, the author refers primarily to the earliest work "Two Muscovites". She argues that Nechui-Levytskyi artistically proved the dominant influence of social circumstances and society as a whole on a person's fate. The poetry of contrast as the most expressive means of creating the images of Hanna and Maryna is observed at all levels of portrayal of the main characters of the story: at the portrait level, at the level of revealing character, disposition, behavior, etc.

The article emphasizes that the poetics of contrast prevails in the creation of images of priests (the "Nitpicker" and "Old World Fathers and Mothers" stories).

The article reveals the coincidences at the thematic level between Nechui-Levytskyi's novels: it deals with secondary themes.

Key words: novel, comparative aspect, autobiography, poetics of contrast, secondary themes.